

Ranokršćanska i srednjovjekovna baština otoka Šolte

Vidan, Antonia

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:943118>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

VEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA

ANTONIA VIDAN

**RANOKRŠĆANSKA I SREDNOVJEKOVNA BAŠTINA OTOKA
ŠOLTE**

ZAVRŠNI RAD

SPLIT, 2021.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA
LIKOVNI ODJEL

RANOKRŠĆANSKA I SREDNJOVJEKOVNA BAŠTINA OTOKA ŠOLTE

ZAVRŠNI RAD

NAZIV ODSJEKA: Likovna kultura i likovna umjetnost

KOLEGIJ: Teorijski završni rad za zvanje prvostupnika

STUDENT: Antonia Vidan

MENTOR: dr.sc. Ita Praničević Borovac, v. pred.

SPLIT, rujan 2021.

(Ime i prezime studenta/ice)

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je

isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student/ica:

U Splitu, _____.

(potpis)

SAŽETAK

Ranokršćansku i srednjovjekovnu baštinu otoka Šolte ponajviše svjedoče pronalasci iz kasnoantičkog i perioda srednjeg vijeka, što govori o dugoj i bogatoj povijesti otoka. Ranokršćanska baština obuhvaća baziliku Sv. Stjepana u Grohotama, za koju se zbog pronalaska krstionice smatra kako je bila centar pokrštavanja otočkog stanovništva i prva župna crkva na otoku, okosnica ranokršćanskog života otoka Šolte. Osim nje, nalazimo još dva važnija dokaza ranokršćanskog života na otoku, crkvu i benediktinski samostan na otočiću Stipanska ispred Maslinice i crkvu Sv. Jele u Donjem Selu, koje govore o aktivnom kršćanskom životu još u V. i VI. st.. Srednjovjekovnu baštinu otoka Šolte najbolje karakterizira crkva Sv. Mihovila u Srednjem Selu, koja je jedina cjelokupno sačuvana građevina tog perioda na otoku. Osim nje, o širenju kršćanstva po cijelom otoku, govore nam i benediktinski samostan Sv. Marije poviše Stomorske, na čijem je mjestu sagrađena i crkvica posvećena Gospi, crkvica Sv. Petra u Nečujmu, uz koju se pretpostavlja i postojanje još jednog benediktinskog samostana te apsida današnje župne crkve Sv. Martina u Donjem Selu.

ključne riječi: Šolta, ranokršćanska baština, srednjovjekovna baština, crkve, samostani

SUMMARY

The early Christian and medieval heritage of the island of Šolta mostly lies in the finds from the late ancient period, which speaks of the long and rich history of the island itself. Early Christian heritage of Šolta includes mostly churches and sacral objects, such as the basilica of Saint Stephen in Grohote, which is believed to have been the centre of baptism of the island population and the first parish church on the island and the backbone of the early Christian life on the island. Apart from it, we can also find two more of the important evidence of early Christian life on Šolta. It is a church and a Benedictine monastery on the islet of Stipanska, Maslinica and the church of Saint Helen in Donje Selo, which speak of an active Christian life in the fifth and the sixth century. The medieval heritage of the island of Šolta is best represented by the church of Saint Michael in Srednje Selo, which is the only completely preserved building of that period on the island. Apart from it, we also found the Benedictine monastery of Saint Maria above Stomorska, on the site where a church dedicated to Our Lady was built, the church of Saint Peter with the supposed another Benedictine monastery in Nečujam and the apse of today's parish church of Saint Martin in Donje Selo, as evidence of medieval times on Šolta.

key words: Šolta, early Christian heritage, medieval heritage, churches, monasteries

SADRŽAJ

SADRŽAJ	1
1. UVOD	2
2. PRAPOVIJESNO I ANTIČKO RAZDOBLJE NA OTOKU ŠOLTI	4
2.1. Prapovijesno razdoblje na otoku Šolti.....	4
2.2. Antičko razdoblje na otoku Šolti.....	5
3. RANOKRŠĆANSKO RAZDOBLJE NA OTOKU ŠOLTI	8
3.1. Ranokršćanska bazilika u Grohotama	9
3.2. Lokalitet Stipanska.....	15
3.3. Crkva Sv. Jele u Donjem Selu	17
4. SREDNJOVJEKOVNO RAZDOBLJE NA OTOKU ŠOLTI	20
4.2. Crkva i benediktinski samostan Sv. Petra u Nečujmu.....	24
4.3. Crkva Sv. Mihovila u Srednjem Selu.....	26
4.4. Crkva Sv. Martina u Donjem Selu.....	30
5. ZAKLJUČAK	32
POPIS LITERATURE	35
POPIS SLIKA	37

1. UVOD

Šolta, jedan od otoka srednje Dalmacije, površine 57,9 km² i administrativne pripadnosti Splitsko-dalmatinskoj županiji, smjestio se na 9 nautičkih milja udaljenosti od Splita. Prva otočka naselja smjestila su se u unutrašnjosti samog otoka te se nastavila razvijati prema obali. Zbog toga glavno naselje i centar otoka biva i ostaje mjesto Grohote. Druga naselja unutrašnjosti otoka čine Gornje Selo, Srednje Selo, te Donje Selo, dok su obalna naselja Stomorska, Nečujam, Rogač i Maslinica.

Otok Šolta se, prema pisanju Živana Bezića, prvi put spominje pod imenom *Olynthia* još u IV. st. pr. Kr. od strane grčkog geografa Pseudoskilaka, dok je kasnije i rimski pisci spominju pod nazivom *Solenta*, *Solentia* te *Solentij*. Na starogrčkom jeziku riječ *olynthos* označavala je nedozrelu smokvu, međutim, postoji mogućnost i kako je dobila naziv po grčkom gradu *Olynthosu*. Kako bi se pravila razlika između grada i otoka, ispred imena otoka dodavala se starogrčka riječ *nesos*, odnosno otok. Tako je puno starogrčko ime Šolte glasilo *Nesos Olyntha*, što se kroz stoljeća zbog izgovaranja postupno promijenilo, izgubio se prednji dio naziva te je Šolta postala samo *Solyntha*. Bezić također navodi i kako se slovo *y* izgovaralo kao *u*, zbog čega nije nemoguće da se *Solyntha* izgovarala i kao *Soluta*, što potkrepljuju i kasniji nalazi iz doba rimskih osvajanja Dalmacije, kada Rimljani latinizacijom ilirskih i grčkih imena u korijenu riječi *Solyntha* nalaze latinsku riječ za sunce, *sol*, te time Šolta postaje otok sunca¹.

Otok je od ranih doba već bio naseljen. Dokazi o tome pronađeni su u više od 200 povijesnih nalazišta u obliku stećaka, sarkofaga, rimskih mozaika i građevina. Najraniji pronađenih arheološki ostaci datiraju iz ilirskog doba, od kada postoje i brojne legende i narodne predaje kako je na otoku stolovala i sama Teuta, kraljica Ilira. Naime, ona je prema narodnoj predaji imala i utvrdu na otoku, iznad uvale Senjska na južnoj strani otoka, čiji su ostatci i danas vidljivi. Dokaze o postojanju Rimljana na samom otoku vidimo u obliku nekoliko starorimskih naselja te predmeta i kamenih natpisa. Također, ostatci *ville rusticae* iz antičkog doba koji se nalaze u blizini Donjeg Sela, u predjelu Banje pokraj Rogača, Starine u Gornjem Selu, te ostatci ribnjaka samog cara Dioklecijana iz 295. g. u uvali Piškera pokraj Nečujma, govore nam otkada postoje tragovi života na otoku Šolti.

¹ Ur. Mihovilović, M. i sur.; *Otok Šolta – monografija*, Bezić, Živan 1990. *Šolta kroz stoljeća.*, str. 9.

Prvi stalni stanovnici otoka Šolte od samog dolaska na otok do danas baštinili su tekovine kršćanstva. Kršćanstvo se na otoku počinje širiti početkom 4.st., o čemu nam najviše svjedoče ostatci bazilike i sarkofaga do sadašnje crkve Sv. Stjepana u Grohotama. Benediktinci su na Šolti bili red s najdublje ukorijenjenom tradicijom, što je vidljivo u benediktinskom samostanu u Stomoriji (Santa Mariji), današnjem groblju naselja Stomorska i Gornjeg Sela, podno brda Vele straže.

U ranom srednjem vijeku Šolta je dobila još jedno latinsko ime, *Soluta*. Spominje ga i Toma arhiđakon koji je u svojim spisima pisao i o pljačkanju i spaljivanju ranokršćanske bazilike u Grohotama. Novo se ime nadovezivalo na grčke i rimske toponime, dok sama riječ *soluta* potiče iz latinskog te je sinonim za hrvatsku riječ „odriješiti“, što znači kako je *insula Soluta* predstavljala za Šoltu *odriješen otok*, otok odvojen od kopna. U splitskom Statutu tada je već bila zabilježena pod imenom Solta, a današnje ime su joj nametnuli Mlečani nakon što su zagospodarili jadranskom obalom u XV.st.

2. PRAPOVIJESNO I ANTIČKO RAZDOBLJE NA OTOKU ŠOLTI

2.1. Prapovijesno razdoblje na otoku Šolti

Najstariji nalazi o postojanju života na otoku Šolti potječu još iz prapovijesnih razdoblja neolitika i brončanog doba, što dokazuju istraživanja s kraja prošlog i početka ovog stoljeća, iako i dalje nije dovoljno istraženo. Niz ljudskih obitavališta, špilja, utvrda i grobnih humaka pronađeni su na područjima Doci ispod Male straže južno od Grohota, te na lokalitetu Brda, sjeverno od Grohota. Tu su također, pronađene i neolitski kameni noževi, njih 15 komada, te jedna kamena sjekira. Prapovijesni nalazi života na Šolti pronađeni su i u špilji Koludrov dolac sjeverozapadno od Gornjeg Sela. Iz željeznog doba se u uvali Senjska također mogu pronaći i ostatci keramičkih posuda.²

Od prapovijesnih nalazišta brončanog doba najviše se ističu ostatci ilirskih gradina iz brončanog i željeznog doba, odnosno utvrda, izgrađenih na brežuljcima višim od 200 metara nadmorske visine u unutrašnjosti otoka. Od pronađenih ostataka ističu se Gradac kod Senjske, Vodnjak i Gradina kod Rogača te Gradina zapadno od Donjeg Sela. Gradine opasuju dva ili više kamenih zidova, građenih tehnikom suhozida u obliku polukruga. Uz utvrdu Gradac se po usmenoj narodnoj predaji veže i boravak same ilirske kraljice Teute, iako o tome ne postoje službeni zapisi, no nije nemoguće, s obzirom da je to jedina od sačuvanih utvrda koja se nalazi u prekrasnoj uvali i ima direktan izlaz na more. Također, na istim tim lokalitetima pronađeni su i ostatci kamenih tumula – kamenih humaka, odnosno gomila koje su služile kao grobnice za pokapanje mrtvih. Najviše takvih sačuvanih grobnica pronađeno je na području Male straže kod Grohota i lokalitetu Mirine između Donjeg Sela i Maslinice, dok su sklopovi takvih grobnih humaka, njih 7, kao primitivni oblik groblja, pronađeni na području središnjeg i najvećeg Šoltanskog polja (Lazi u blizini Grohota), te kod Gornjeg Sela. Godine 1972. na lokalitetu Lazi, otkopana su 2 takva groba u jednoj devastiranoj gomili. Tada je utvrđeno kako su grobovi bili građeni u obliku sanduka, sastavljeni od 4 velike kamene ploče okomito postavljene, složene u pravokutan oblik. Jedan od grobova bio je prazan, dok su u drugom pronađeni ostatci ljudskih kostiju i fragmenti nekoliko keramičkih posuda iz brončanog doba. Također, 1983. prilikom širenja ceste Gornje Selo – Grohote, uz sam rub tadašnje ceste, pronađene su još dvije grobnice istog tipa, orijentacije istok – zapad. Jedna je grobnica bila otvarana i istraživana, dok je druga

² Radman Z., Sule D., Alajbeg, Ž., Marasović – Alujević, M., Marasović, K., Alajbeg, Z. (ur.); *Otok Šolta – monografija*, 2012.; Oreb, Franko (2008); str. 191

još uvijek bila pokrivena nadgrobnom pločom.³ S obzirom da su sva ova nalazišta pronađena, može se reći, slučajno, prilikom poljodjelskih i ratarskih radova krajem XIX. i početkom XX. stoljeća, ostavlja se dosta prostora za daljnja arheološka sustavna istraživanja kako bi se utvrdila autentičnost istih.

Slika 1: Ostatci Gradine zapadno od naselja Donje Selo

2.2. Antičko razdoblje na otoku Šolti

Što se tiče antičkih nalaza na otoku Šolti, može se reći kako većina potječe iz doba rimske vladavine Dalmacijom. Naime, iako prvo ime Šolte potječe još iz starogrčkog jezika, samo razdoblje grčke kolonizacije nije ostavilo materijalnih tragova na otoku.

S mnogo većom sigurnošću možemo govoriti o intenzivnoj naseljenosti otoka u rimsko doba o čemu postoji niz materijalnih dokaza. Najviše ostataka pronalazimo u obliku *villa rusticae* i antičkih grobova. Za proučavanje i istraživanje su posebno interesantne *villa rusticae* u Mirinama kraj Donjeg Sela, Studenac sjeverozapadno od Donjeg Sela, lokalitet Pod Mihovil, te Bunje, koja se nalazi zapadno od spomenutog lokaliteta. Također, u uvali Banje u Rogaču pronađeni su temelji rimske vile i jednog kasnoantičkog kapitela koji je pripadao vili. Na više lokaliteta u samim Grohotama i okolici pronađeni su ostatci rimske arhitekture, grobova, mozaika, stupova i

³ Oreb, Franko (2008); str. 191 - 193

kapitela, dok su u uvali Piškera pokraj Nečujma vidljivi ostatci Dioklecijanova ribnjaka. U uvali Supetar, također pokraj Nečujma, pronađeno je nekoliko rimskih grobova, te mnoštvo ulomaka keramike, dok je na ulazu u dvorište crkve Sv. Petra pronađen i antički pločnik.⁴

Na lokalitetu Starine pokraj Gornjeg Sela i dan danas postoji utvrđena građevina iz rimskog doba, koja je kasnije nadograđivana s još dvije obrambene kule s puškarnicama, dok su uokolo same građevine na više mjesta vidljivi i antički zidovi, ostatci grobova, tzv. „tombae a pozzo“⁵, te ulomci keramike, tegula – krovnih pločica i drugih predmeta iz svakodnevnog života. Sjeverno i zapadno od crkve Sv. Jele, o kojoj će kasnije u radu biti riječ, prema nalazima keramike i groblja koje se nalazi ispod dvorišta crkve, pretpostavlja se postojanje i jedne veće rimske gospodarske cjeline. Također, ostatci arhitekture i groblja na više mjesta, uz rub Šoltanskog polja, između Grohota i Donjeg Sela, upućuju na to da je u rimsko doba polje bilo intenzivno obrađivano. Iako su polja manje kvadrature od tipičnih rimskih agera, podjela samih polja na parcele po uzoru na rimske agere, upućuje na razdoblje kada su podjele nastale, te kako je Šoltansko polje bilo uklopljeno u salonitanski ager, te je predstavljalo važan dio poljoprivredne proizvodnje za Salonu.

Slika 2: Lokalitet Starine iz rimskog doba

⁴ Oreb, Franko (2008); str. 195, 199

⁵ Vrsta grobnice isklesane u stijeni s oknom bunarskog tipa na kojem se nalaze udubine koje omogućuju penjanje i spuštanje u grob. Takve su grobnice imale centralnu prostoriju do koje vode presvođeni hodnici.

Što se tiče podmorskih nalazišta oko otoka Šolte, nalazi antičkih brodoloma, sidrišta i pristaništa upućuju na to da je Šolta bila dio živopisnog pomorskog prometa s kopnom.⁶ U uvali Livka pronađeni su brojni ulomci keramičkog posuđa, mnogobrojni ostatci tegula i imbreksa – krovnih ukrasa, ali i dvije olovne prečke antičkih sidara, što upućuje na to da je uvala služila kao zaklon, odnosno sidrište za brodove. S južne i zapadne strane otočića Stipanska ispred Maslinice pronađeni su ulomci kasnoantičkih amfora, a s južne strane otočića Saskinja, olovna prečka sidra te još ulomaka antičkih amfora. U uvali Banje, prethodno spomenutoj po nalazu temelja rimske vile, također su pronađeni i ostatci pristaništa za brodove. Prema svim pronađenim nalazima očito je kako je Šolta u antičko i kasnoantičko doba trgovala pomorskim putem sa susjednim kopnom, a osobito s antičkom Salonom, i to iz uvala Banje i Piškera.

Slika 3: Temelji rimske vile i antičko pristanište u uvali Banje

⁶ Fabjanović – Bakija, A., Mrduljaš – Kutlača, E., Kukoč, P.; *Projekt prezentacije antičkih sidara pronađenih ispred uvale Maslinica na Šolti*, 2014., str. 5-6

3. RANOKRŠĆANSKO RAZDOBLJE NA OTOKU ŠOLTI

Počeci kršćanstva u Dalmaciji prema N. Cambiju datiraju iz istog razdoblja kada i u ostatku rimskog svijeta.⁷ Kršćanstvo je u Dalmaciji implementirao apostol Pavao poslavši svog učenika i suradnika Tita u Ilirik (prostor današnjeg Balkana) i Dalmaciju (Rimljanima XV, 19; Timoteju 4, 10). Tada su se Tit i njegovi suradnici, kako se pretpostavlja, smjestili upravo u Saloni, odakle su svoj nauk širili i po drugim gradovima i naseljima. Kršćanstvo se, iako postoje i druga uvriježena mišljenja, ipak pojavilo i počelo razvijati u drugoj polovici III. st., a svoj je kontinuitet nastavilo sve do ranog srednjeg vijeka, ali i dan danas. Također, Bezić navodi kako je sama kristijanizacija Dalmacije počela čak i ranije, već u I. st., dok je već u II. i III. st. značajno ojačala.⁸

Dokazi ranokršćanskog perioda na otocima, točnije na samoj Šolti, očituju se u ostacima ranokršćanske bazilike u Grohotama koja prema procjenama arheologa i stručnjaka datira pred sam kraj V. st., odnosno sam početak VI. st.. Kako je Šolta bila prilično miran i pitom otok, tragovi građevina i drugih djelatnosti, umjetnina i sl., odaju kako se u naseljima centralnog dijela otoka, na nalazištima kasnoantičkih spomenika nastavilo razvijati vjerske sadržaje oko kojih su jačala i svakodnevna obitavališta ljudi, što govori o tome kako se i otočko stanovništvo postepeno pokrštavalo i gradilo sebi vjerska okupljališta. Osim u Grohotama, takva okupljališta se mogu pronaći i Donjem i Srednjem Selu, ali čak i u Stomorskoj (tadašnjoj Stomorici), koja se nalazi na samoj obali, nema sumnje kako tamo nalazimo korijene kršćanstva, jer je Stomorica od davnina služila kao luka za povezivanje s kopnom, a naročito Salonom. Šolta je tada i u crkvenom i u političkom pogledu pripadala Saloni. Kako stanovništvo ovako malog otoka nije moglo doseći razinu života i umjetničkog stvaranja kao na obližnjim većim otocima i gradovima, ranokršćanska umjetnost Šolte nosi obilježja provincijske umjetnosti koja je bila tipična za ladanjske krajeve, te poprima utjecaje s više strana, što se vidi i po tipu tzv. „složenih bazilika“.⁹

U VI. st. kršćanstvo i kršćanska crkva postaju osnovica života na otoku, te nakon smirivanja političkih previranja, donose mir i blagostanje u svakodnevicu otočkog stanovništva. Bazilike, kao novi rasadnici kršćanske vjere, nastaju na mjestima najintenzivnijeg života u pretkršćansko (antičko) vrijeme, oko prijašnjih gospodarskih sklopova u centralnom dijelu otoka. Kako je Šolta

⁷ Cambi, N.; *Počeci kršćanstva u Dalmaciji: Povijesni aspekt*, 2014., str. 119-128.

⁸ Radman Z., Sule D., Alajbeg, Ž., Marasović – Alujević, M., Marasović, K., Alajbeg, Z. (ur.); *Otok Šolta – monografija*, 2012., Bezić, Ž.; *Povijest crkve na Šolti*, 2012., str. 45

⁹ Fisković, I.; *O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti*, 1982., str.168, 188, 213

bila pod nadležnošću Salonitanske nadbiskupije, smatra se kako je i na njoj, kao i na drugim srednjodalmatinskim otocima, bila uspostavljena nekakva forma župe, koje su u to doba bile nosioci pokrštavanja u malim sredinama. Njihova je svrha bila okupljanje pučanstva, koje je dotad živjelo po rimskim običajima, te privođenje kršćanskoj vjeri i nauku. Na taj su se način osvajala područja van gradova gdje se utjecaj biskupa slabo osjećao zbog fizičke udaljenosti. Iako se ne može sa sigurnošću tvrditi kako je Šolta posjedovala svoju župnu maticu, može se pretpostaviti kako da je bazilika u Grohotama imala župni karakter, što se očituje u kasnijem pronalasku krstionice, te dodatnih prostorija uz baziliku predviđenih za svećenstvo, zajedno sa zidnom klupom uz obod apside koja je služila svećeničkom zboru, koje potvrđuju njegove pretpostavke kako je crkva u Grohotama bila župnog karaktera.¹⁰

Krajem VI. st. u Panonsku nizinu prodiru Avari, s kojima dolaze i na prostor sadašnje Hrvatske se naseljavaju i slavenska plemena. Prodirući u granice Rimskog carstva, sredinom VII. st. osvajaju i glavni grad Dalmacije, Salonu, zbog čega Salonitanci bježe i pomorskim putem te počinju naseljavati i srednjodalmatinske otoke, među njima i Šoltu, čime se intenzivira postojanje kršćanstva na otoku.

3.1. Ranokršćanska bazilika u Grohotama

Ranokršćanski kompleks bazilike s krstionicom i nekropolom nalazi se na sjevernom rubu jednog od najranijih i najvećih naselja na otoku, Grohotama. Mikrolokacija samog lokaliteta nalazi se na južnoj strani sadašnje župne crkve Sv. Stjepana, prilikom čije izgradnje se zapravo i došlo do otkrića ranokršćanske bazilike i njenih sadržaja. Prvotna iskopavanja i istraživanja vršila su se od 1913. godine od strane don Marina Bezića, don Frane Bulića te kasnije i dr. Ljube Karamana (1927-1931), a zatim i uz pomoć danskog arhitekta Ejnara Dyggve-a (1931). Kasnija revizijska arheološka istraživanja poduzimao je Zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu (1978-1979), a tijekom 1981. poduzeli su i veće konzervatorske zahvate na istom kompleksu.

Krajem 1913. i početkom 1914. prilikom kopanja temelja za današnju župnu crkvu, samo 4 metra sjeveroistočno od stare crkve, pronađeno je nekoliko antičkih natpisa zajedno sa sarkofazima koji datiraju negdje od I. do IV. st.. Samim tim pronalaskom Bulić je smatrao kako se temelji buduće bazilike nalaze na ostatcima antičke nekropole, s obzirom na pronađene sarkofage te stupove koji

¹⁰ Fisković, I., 1982., str.168

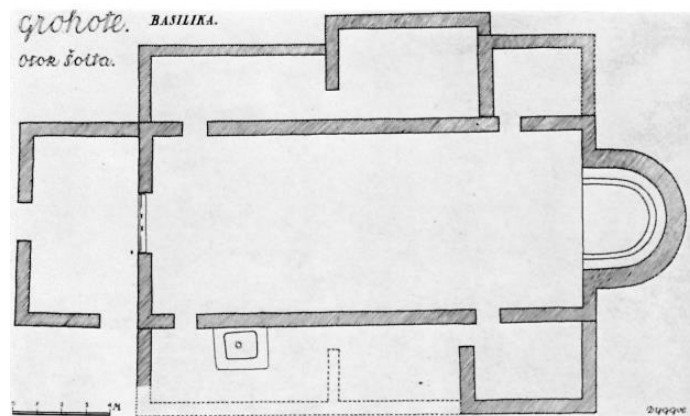
ukazuju na postojanje poganskog hrama kakav bi se nalazio uz pogansku nekropolu. Ujedno, uz pogansku nekropolu, pronađeni su i ostatci nekoliko ranokršćanskih sarkofaga, čime je Bulić došao do zaključka kako je ranokršćansko groblje sagrađeno na temeljima prijašnjeg, poganskog. Prvi svjetski rat je nakratko zaustavio bilo kakva arheološka iskopavanja, da bi se ista nastavila 1926. godine. Istraživanja je tada vodio mjesni župnik don Marin Bezić, uz stručnu pomoć don Frane Bulića i drugih stručnjaka koji su povremeno posjećivali otok i pomagali u zapisivanju i crtanju pronađenog. Rezultati prvih istraživanja nisu nikada bili dokumentirani u stručnoj literaturi, zbog čega dolazi i do razilaženja mišljenja i nacрта prvotne bazilike.¹¹ Naime, Bulić izričito navodi kako je bilo riječ o trobrodnoj bazilici iz VI.st., dok je na Bezićevom tlocrtu prikazana jednobrodna bazilika s dvije prostorije sa sjeverne i južne strane apside, označene kao *diaconicum*¹², jednom prostorijom sjeverozapadno označenom kao *confirmatorium*¹³, te narteksom na zapadnoj strani. Karaman opet, ima treće mišljenje i piše kako se radilo o jednobrodnoj bazilici s narteksom i dugim koridorom s južne strane – ukopištem, te pravokutnom prostorijom za kler. Vrsalović pak, spominje i postojanje manje prostorije koja je služila kao krstionica, te je datira u doba prije avarskih osvajanja.

Unatoč oprečnim mišljenjima, prema sačuvanim fotografijama i tlocrtima arhitekta Dyggvea, te oslanjajući se na originalne Bulićeve nalaze, drži se kako je bazilika bila trobrodna. Međutim, rezultati istraživanja Zavoda za zaštitu spomenika kulture u Splitu i 1978/1979. ipak potvrđuju kako se radi o jednobrodnoj ranokršćanskoj bazilici dimenzija 17,60 x 7,20 metara, tipična longitudinalna tlocrta s istaknutom apsidom na istočnoj strani te narteksom na zapadnoj strani koji je podređen dimenzijama glavne lađe bazilike. Prema ovom istraživanju, aneksi s južne i sjeverne strane bazilike, izgrađeni su u kasnijim fazama.

¹¹ Oreb, F.; *Starokršćanska bazilika u Grohotama na otoku Šolti*, 1983., str. 5

¹² Prostorija u ranokršćanskim i bizantskim crkvama u kojoj boravi svećenstvo, nalik današnjoj sakristiji.

¹³ Prostorija u sklopu bazilikalnog kompleksa u kojoj se dijelio sakrament krizme, odnosno potvrde.

Slika 4: Dyggveov tlocrt ranokršćanske bazilike

Tadašnja bazilika imala je relativno velike dimenzije za jednu baziliku ruralnog područja. Usto, zbog prisutnosti aneksa s južne i sjeverne strane, stvara dojam o trobrodnoj razdiobi unutrašnjosti, zbog čega se ona svakako svrstava među „kompleksne bazilike“ kakve su se gradile u cijeloj Dalmaciji.

Prema dosadašnjim spoznajama tehnika samog zidanja bazilike sastojala se od nepravilnih, duguljastih kamena pravokutne osnove koji su bili neobrađeni, ali s dosta žbuke, posloženi u slojevima nepravilnih redova.¹⁴ Apsida bazilike bila je zidana većim, nepravilnim i neobrađenim kamenjem, te ne postoje razlike u tehnici zidanja same bazilike i njenih nadogradnji, što ukazuje kako su nadogradnje nastale u relativno kratkom periodu nakon gradnje centralne bazilike. Na jednobrodnost prvotne bazilike ukazuje i činjenica kako nisu pronađeni nikakvi ostatci baza stupova ili pilona. Glavna lađa bazilike je izdužena, pravokutnog tlocrta, s izduženom apsidom koja u sredini ima *subseliju*¹⁵, a od glavne je lađe bila uzdignuta za jednu kamenu stubu. U prvoj fazi izgradnje oltarna pregrada je zatvarala apsidalni prostor, što se da zaključiti iz pronađenog donjeg dijela stupa oltarne pregrade na kojem se nalaze dva žlijeba koja su držali ugaoni stup oltarne pregrade. Nakon proširivanja bazilike i ukrašavanja poda mozaičnim sagovima, u drugoj fazi izgradnje, oltarna pregrada se pomicala, što se može zaključiti po ostacima samih mozaičnih sagova, čije je ostatke fotografirao i načinio rekonstrukciju E. Dyggve. Prema njemu nova se oltarna pregrada pomaknula na granicu između dva mozaična polja, odvajajući svetište od

¹⁴ Oreb, F., 1983., str. 9

¹⁵ U ranokršćanskim bazilikama dugačka, zaobljena kamena klupa s naslonom, koja prati zid apside i nalazi se sa svake strane katedre. Služila je kao sjedište svećeničkom zboru, odnosno klericima.

prostora namijenjenog vjernicima. Također, prema njegovim skicama oltarne pregrade, pripadajućih ogradnih ploča i stupova došlo se do zaključka kako je širina vrata oltarne pregrade bila 70 cm, visina stupova 220 cm, te da su stupovi na sebi nosili ravnu drvenu ili kamenu gredu jer su na gornjem dijelu kapitela sačuvane i rupe za učvršćivanje grede. Njegovi su se nalazi većinom poklopili sa kasnijim nalazima iz istraživanja 1978/1979. kada je pronađeno dvadesetak raznih arhitektonskih ulomaka koji pripadaju oltarnoj pregradi.¹⁶ Od toga, sedam je ulomaka okruglih stupića, ulomak s kapitelom, te ulomak sa završetkom žlijeba u koji se uvlačila sama oltarna pregrada. Također, nađeno je i 5 fragmenata ploča oltarne pregrade od kojih 2 imaju ornament isprepletenih polukrugova u plitkom reljefu. Na dokumentiranim Dyggveovim fotografijama vidljiva su i 3 fragmenta stupića s kapitelima, od kojih je u kasnijim iskapanjima pronađen samo jedan. Svi stupići imaju sličan ukrasni motiv, dok su gornji dijelovi kapitela ravni u obliku ploče kako bi se na njih mogle nasloniti grede. Sačuvani ulomci stupića i kapitela jednostavno su i rustično obrađeni, te se vezuju uz druge ranokršćanske crkve u Dalmaciji. Što se tiče same oltarne pregrade, na Dyggveovim fotografijama vidljivo je postojanje 6 oltarnih ploča. Od toga dvije su profilirane samo na rubovima, treća i četvrta bile su ukrašene isprepletenim polukrugovima, peta ploča imala je ukras romba, dok je šestoj pripadao fragment s motivom križa u sredini polja.

Što se tiče mozaika bazilike, uglavnom je uništen, osim dviju manjih površina ispred apside koje su pak u stanju raspadanja. Pretpostavlja se ipak, kako je cijela unutrašnjost bazilike bila popločana mozaičnim sagom. Usporedbom Dyggveovih fotografija iz 30-ih godina prošlog stoljeća s današnjim stanjem, primjećujemo kako je veliki dio podnog mozaika uništen nepravilnom konzervacijom i ljudskim nemarom. Kao što je vidljivo iz tadašnjih Dyggveovih zapisa, sačuvani mozaici ne predstavljaju jedinstvenu cjelinu, već u 3 zasebna polja, jako teško oštećena, no može se uočiti kako su pravokutnog oblika i slijede orijentaciju crkve. Mozaici su tipični ranokršćanski, s jako izraženom stilizacijom i geometrijskim ornamentima, bez figurativnih prikaza. Izrađeni su kao i u ostatku Dalmacije, kamenčićima veličine oko 1 cm, na sloj žbuke, dok dominiraju bijela, crvena i crna boja. U lađi bazilike pronađen je jedan manji fragment saga, koji se sastoji od malih osmerokuta s upisanim kvadratima. Prostorija s južne strane apside, *diaconium*, cjelokupna je bila ukrašena mozaikom koji je bio uokviren jednostavnom pletenicom. Sag se sastojao od 15 većih kvadratnih polja i 8 većih krugova od kojih je svako polje bilo ispunjeno različitim geometrijskim ornamentima. Pred apsidom je

¹⁶ Oreb, F., 1983., str. 9 - 13

mozaik bio prilično oštećen, no vidljivo je kako je polje bilo sastavljeno od kvadrata s upisanom kružnicom i omeđeno pleteničnom vrpcom. Jedan od sačuvanih mozaičnih polja sadržavao je i fragmente natpisa iz kojih je Bulić interpretacijom i nadopunom došao do zaključka kako je iz natpisa spomenuti stanoviti Honorije bio darovaoc i dobrotvor crkve kome je u znak zahvalnosti bio postavljen mozaik.

Slika 5: Dokumentirani mozaični sag iz 30-ih godina prošlog stoljeća

Kako ni Bulić ni Karaman, ali ni Bezić na svom originalnom tlocrtu bazilike ne spominju krstionicu, ali se pak ona nalazi u Dyggveovom arhivu fotografija, bilo je potrebno pomno istražiti prostorije koje su navodno bile nadograđene na glavnu lađu bazilike. Tako su istraživanjem pomoću sonde, osim fragmenata stupova i mozaika, pronađeni i ostatci nekoliko kamenih zidova s južne strane bazilike, što je ukazivalo na postojanje prostorija s Dyggveovih nacrtu. Na označenom mjestu prema nacrtima, pronađeni su na dubini od 0,4 do 0,5 metara ostatci same krstionice. Bila je pravokutne osnove, dubine 0,5 do 0,6 metara, iznutra ožbukana, dok se u sredini na dnu nalazila posuda namijenjena krštenoj vodi. Prilikom samog otkopavanja krstionica je bila zatrpana kamenjem, što može ukazivati i na činjenicu kako je bila zatrpana nakon prvotnog otkrića. Među ostalim, u krstionici je pronađen i fragment poklopca sarkofaga. Zbog pronalaska različitih fragmenata sarkofaga, drži se kako je ova bazilika djelomično imala ulogu i sahraništa, tj. kako su prostorije nadograđene na prednji dio lađe služile kao prostor za sarkofage.¹⁷ Svrha tih nadograđenih prostorija sa sjeverne i južne strane izvorne lađe nikada nije sa sigurnošću utvrđena, dok se za one koje su bile nadograđene uz apsidu smatralo kako služe kao *prothesis*¹⁸ i *diaconicum*. Sama veličina bazilike i činjenica kako je imala krstionicu, upućuju kako se radilo o glavnoj crkvi na otoku iz koje se pokrštavalo otočno stanovništvo. Mnogi su

¹⁷ Fisković, I., 1982., str. 203

¹⁸ Prostorija u kojoj su se donosili žrtveni darovi i gdje su se oni pripremali za službu Božju.

autori iznosili tezu kako su obred pokrštavanja, osim biskupa, izvodili i svećenici nižeg ranga, pod jurisdikcijom biskupa.

Slika 6: Krstionica pored ranokršćanske bazilike u Grohotama

Na temelju spisa Tome arhiđakona bazilika je kao takva bila u funkciji sve do XIII.st. kada je, prema njegovim zapisima, omiški knez Osor 1241. u svojoj krvavoj osveti Splicićanima doplovio i do Šolte, uništavajući pritom sve što mu se našlo na putu. Među ostalim, opljačkao je i spalio i crkvu blaženog Stjepana, odnosno današnju župnu crkvu Sv. Stjepana u Grohotama. Smatra se kako Toma arhiđakon govori o jednoj te istoj crkvi s obzirom da se titular stoljećima nije mijenjao, još od bizantskog doba.¹⁹ Kako piše Toma, a i kako se pričalo u narodu, sama crkva nije nikada bila srušena, već samo opljačkana i zapaljena, no teško je utvrditi točnu sudbinu koja ju je zadesila s obzirom da nema službenih zapisa. Pretpostavlja se kako je nova crkva, prema Ljetopisu župe Grohote od 1921. do 1930. iz 1981. godine, bila građena na temeljima stare krajem XIV. i početkom XV. st.. Kao takva služila je do 1913. kada je porušena kako bi se na njenom mjestu sagradila nova i ljepša, prostranija i prezentabilnija župna crkva, kada se i dolazi do prvih otkrića ranokršćanske bazilike na istom tom mjestu.

¹⁹ Oreb, F., 1983., str. 17 - 18

3.2. Lokalitet Stipanska

Lokalitet Stipanska nalazi se na istoimenom otočiću ispred uvale Maslinice, sa zapadne strane otoka Šolte. Otok se svojom dužinom od 1 kilometra, te nešto obradive površine, ističe kao najveći od ostalih 6 otočića koji se nalaze u akvatoriju Maslinice. Nekada su tu Šoltani imali svoja polja, sijale su se žitarice, jer se na otočiću nije naplaćivao porez. Sam je otočić dobio naziv po ostatcima ruševina koje za koje se pretpostavlja da pripadaju ranokršćanskoj bazilici i pripadajućem samostanu. Kulturni krajolik otočića Stipanska danas se smatra kao zaštićeno kulturno dobro, klasificirano kao "asocijativni krajolik".²⁰

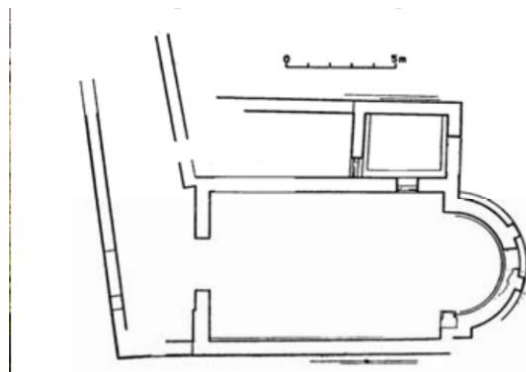
Ruševine je početkom XX. st. prvi uočio don Frane Bulić, dok su sama istraživanja, iako do danas nedovršena, provedena 1961.²¹ godine. Arheološkim istraživanjima potvrđeno je postojanje jednobrodne ranokršćanske bazilike pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom na istočnoj strani koja je s vanjske strane bila ojačana lezenama koje uokviruju ostatke prozora te dviju pravokutnih prostorija na sjevernoj i s narteksom na zapadnoj strani, koji je naknadno nadograđen. U unutrašnjosti bazilike prijelaz iz apside u lađu istaknut je trijumfalnim lukom položenim na pilastrima koji oplemenjuju jednostavnu unutrašnjost. Sama apside je u istoj razini kao i glavna lađa bazilike, što nije slučaj u bazilici u Grohotama, gdje je svetište uzdignuto za jednu stubu. Unutar apside nalazio se subselij, koji je za razliku od bazilike u Grohotama bio izduženiji, te više stršao u samo svetište. Dimenzije bazilike su približno 19 x 8,80 metara. Zidovi su građeni rustičnom tehnikom lomljenaca u nepravilnim redovima. Po načinu gradnje izdvaja se sjeverni zid sjeverne pravokutne prostorije, *prothesis*, koji na unutarnjem licu ima karakteristične skošene sljubnice, a pravokutno klesano kamenje je slagano u nešto pravilnije redove. Središnji dio apside i sjeverni zid spomenute sjeverne prostorije sačuvani su do visine od oko 3 m. Uz ovu prostoriju, također sa sjeverne strane bazilike, nalazi se još jedna prostorija nepoznate namjene, pravokutnog tlocrta, vratima direktno vezana za glavnu lađu bazilike. Objе prostorije su međusobno povezane prolazima te prate crkvenu lađu cijelom njenom dužinom. Ova je bazilika također pripadala tzv. „tipu kompleksne bazilike“ kao i ranokršćanska bazilika u Grohotama, zbog toga što postoji jasno prostorno odjeljenje sporednih prostorija od glavne lađe bazilike i podređenost glavnoj lađi, dok svejedno postoji istaknuta povezanost svih prostorija u jedno korištenjem lukova i stupova za odjeljivanje glavne lađe od bočnih. Pretpostavlja se kako su pokrov bazilike sačinjavale drvene grede koje su određivale širinu same crkve. Težinu

²⁰ Web izvor Ministarstvo kulture i medija RH: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7357> (3. rujna 2021)

²¹ Marasović, T., *Starokršćanska bazilika na Stipanskoj kod Šolte*, Split, 1961-1962, str. 151-161.

dvoslivnog krova olakšavali su potporni polustubovi koji su jednom stranom vezani za zid apside. Nad apsidom su pronađeni i ostatci polukupole, pločasto građene tako da su se korištene ploče postupno sužavale prema vrhu. Pretpostavlja se također kako je bazilika imala bačvasti svod, kao i većina bazilika svog doba, što ukazuje na umješnost lokalnih graditelja.

Sa sjeverne strane na narteks se nadovezuje još jedan izduženi objekt nepoznate namjene. Zgrada je izduženog oblika dužine 38 m, a širine svega 10 m. S obzirom da su istraživači u unutrašnjosti ove zgrade pronašli ćelijski grupirane stambene prostorije, došli su do zaključka kako se radilo o zgradi predbenediktinskog samostana.²² Sama činjenica da je otočić, iako usamljen, bio prilično dobro iskorišten i opskrbljen, te su se na njemu uzgajale poljoprivredne kulture, ukazuje kako je život na njemu bio vrlo lako moguć. Prilikom iskopa pronađen je i jedan od ulomaka skulpture, najvjerojatnije dio bifore ukrašen stiliziranim okvirom pletenice koji upućuje na razdoblje poslije VI. st., što znači da je samostan bio naknadno nadograđen u drugoj fazi gradnje crkve, prilikom nadogradnje narteksa.²³ Također postoji i pretpostavka kako je ovaj samostan bio povezan sa samostanom u Grohotama, te kako su oba bila direktno povezana sa samostanom na splitskom Sustipanu, što govore i sama njihova imena (koja pripadaju Sv. Stjepanu). Potrebno je naglasiti da je riječ o pretpostavkama s obzirom na to da nije dokazano o kojem se redovničkom redu radilo, jer su benediktinci na ove prostore počeli dolaziti tek u VIII. st., pa je moguće i kako je u ovom samostanu obitavao neki nepoznati pustinjački crkveni red.

Slika 7: Tlocrt bazilike sa samostanom na Stipanskoj

²² Web stranice Časopis Građevinar; Crkveno graditeljstvo; Stare crkve izvan središnje jezgre Splita i na otoku Šolti, 2007., str. 820, <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-59-2007-09-07.pdf>

²³ Web stranice Časopis Građevinar; Crkveno graditeljstvo; 2007., str. 820 - 821, <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-59-2007-09-07.pdf>

3.3. Crkva Sv. Jele u Donjem Selu

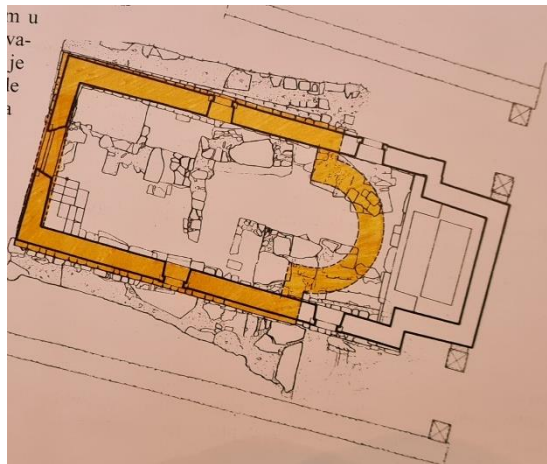
Crkva Sv. Jele, odnosno Sv. Jelene, u Donjem Selu, jednobrodna je građevina s četvrtastom apsidom izgrađena početkom XVIII. st.. Danas pripada zaštićenim kulturnim dobrima kao "sakralna graditeljska baština"²⁴. S obzirom na to da se crkva nalazila na području kasnoantičkih nalaza nije ni čudo što su se golim okom mogli vidjeti ostatci starijih građevina na tom istom prostoru. Analizom je utvrđeno da se elementi zida i sarkofaga unutar crkve, koji danas ima funkciju oltara, ne poklapaju s drugim tehnikama gradnje crkve, zbog čega su se počela provoditi daljnja istraživanja koja su dokazala kako isti pripadaju periodu ranog kršćanstva, točnije, da je sama sadašnja crkva građena na temeljima ranokršćanske crkve iz VI. st. Tijekom obnove crkve osamdesetih godina XX. st., za vrijeme župnikovanja don Jakiše Dominikovića provodilo se značajno arheološko istraživanje Zavoda za zaštitu spomenika kulture iz Splita, pod vodstvom mr. Franka Oreba i uz pomoć Miroslave Žic te Đurđice Barač. Prilikom proširenja mjesnog groblja 1997. godine, otkriveni su i zatrpani ostatci gospodarskog sklopa iz perioda kasne antike – *ville rusticae*, čime je dokazano i još ranije postojanje nekakvog poganskog kulta na kojem se kasnije, za vrijeme pokrštavanja otočkog stanovništva, gradila crkva.²⁵

Prilikom arheoloških iskapanja u svrhu istraživanja ostataka zidova, s unutarnjih zidnih ploha skidala se žbuka, čime je dokazano postojanje starije strukture zidanja u podnožju sjevernog i južnog zida. S unutarnje strane zidova pronađen je uzidan sarkofag na južnom zidu koji po samoj tehnici gradnje vidno odskače od tehnike gradnje vanjskih zidova. Prilikom sondiranja, demontiran je i tadašnji pločnik sastavljen od grubo obrađenih kamenih ploča i zemljanog nasipa. Time je, na sredini crkvene lađe, na dubini od 20 cm, pronađen zid orijentacije sjever - jug za kojeg se pretpostavlja da je crkvu dijelio na dva djela. U sjeverozapadnom kutu crkve na dubini od 50 cm pronađena je grobnica tipa „tombae a pozzo“ čija gornja strana svoda čini kameno popločenje crkve. Cijeli sjeverozapadni ugao crkve leži nad vanjskim stijenkama zidova grobnice, a dno joj se nalazi na dubini od 2 metra ispod pločnika crkve. Pored ove grobnice pronađena je još jedna grobnica manjih dimenzija. Vjerojatno se radi o dječjoj grobnici, obzidanoj i prekrivenoj kamenim pločama nepravilnog oblika. Prilikom istraživanja pronađena je još nekolicina grobova koji su bili uništeni zbog korištenja kamenih ploča za temelje nove crkve. U istočnom dijelu crkve pronađena su i dva ozidana plitka bazena koja su služila za

²⁴ Web stranice Ministarstva kulture i medija RH: <https://web.archive.org/web/20200702021055/https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=411526076> (3. rujna 2021)

²⁵ Radman Z., Sule D., Alajbeg, Ž., Marasović – Alujević, M., Marasović, K., Alajbeg, Z. (ur.); *Otok Šolta – monografija*, Grohote, 2012.; Žic, M.; *Preliminarno izvješće s arheološkog istraživanja u crkvi Sv. Jele u Donjem Selu na Šolti*, 2004. str. 253

proizvodnju ulja. Uz njih otkriven je i zid sa sjeverne strane crkve, orijentacije istok – zapad, koji je bio paralelan s pronađenim bazenima te je zajedno s poprečnim zidom u sredini crkve i bazenima bio dio prostorijske koja je služila za proizvodnju ulja. Ovi bazeni i pripadajući zidovi prepoznati su kao dio prve faze izgradnje crkve iz razdoblja kasne antike kada je pripadala gospodarskom sklopu ville rusticae.²⁶ U sljedećoj fazi izgradnje na dijelu kompleksa formira se pogansko groblje s grobnicama u tipu „tombae a pozzo“, te sarkofazima čiji se ostatci nalaze uokolo crkve. Nakon toga u IV. st. na mjestu poganskog, nastaje ranokršćanska nekropola. U doba pokršćavanja otočkog stanovništva, krajem V. i početkom VI. st. iznad dijela groblja podiže se ranokršćanska crkva. Jednobrodna, jednostavna građevina dimenzija 8,40 x 5,70 metara s polukružnom apsidom s istočne strane. Iz ove faze gradnje, gore spomenutim istraživanjem, pronađeni su već spomenuti istaknuti dio južnog zida pročelja crkve, niski zidić u podnožju zapadnog pročelja sjeverno od ulaznih vrata crkve te nepravilni masivni zid, temelj apside, pomoću kojih je bilo moguće odrediti njen točan položaj i dimenzije iz ranokršćanske faze.²⁷

Slika 8: Tlocrt ranokršćanske crkve Sv. Jele u odnosu na današnju prema nacrtu Miroslava Žić

Pri detaljnom istraživanju dva ranokršćanska sarkofaga pronađena unutar crkve, utvrđeno je da, prema njihovim obilježjima, datiraju iz VI. st.²⁸ Sarkofag koji je danas u funkciji oltara ima motiv jednakokračnog križa s ucrtanom osi krakova koji se račvaju na završecima unutar trostrukog kruga. Drugi sarkofag na sebi sadrži akroterij s ranokršćanskom simbolikom, kristograme (slova X i P) te je sada ugrađen u sjeveroistočni zid apside današnje crkve.

Današnji izgled crkve Sv. Jele karakteriziraju pročelja od priklesanog kamena. Krov je dvoslivan s pokrovom od kupe kanalice. Glavno, zapadno pročelje ima jednostavan ulaz s kamenim

²⁶ Žić, M., 2004., str. 253 - 254

²⁷ Žić, M., 2004., str. 255

²⁸ Fisković, I., 1982., str. 166, bilješka 15

pragovima, iznad kojeg je okrugli prozor, a vrh pročelja je preslica s jednim zvonom. Oltarna menza je sačuvani ranokršćanski sarkofag s uklesanim križem, a ranokršćanski ulomci uzidani su u zidove apside. Desno od vrata je kamena krstionica s natpisom na hrvatskom jeziku iz 1746.g., rad domaćeg majstora Jakova Grkovića.

4. SREDNJOVJEKOVNO RAZDOBLJE NA OTOKU ŠOLTI

Srednjovjekovno je razdoblje na Šolti bilo obilježeno daljnjim povećanjem stanovništva u svim otočkim naseljima. Uzrok tome bilo je rušenje Salone i bježanje stanovništva prema obalnim i naseljima srednjodalmatinskih otoka. Otok je bio na položaju pogodnom za pljačke s različitih strana. Najveća pljačka dogodila se u lipnju 1240. godine kada su omiški gusari pod vodstvom kneza Osora zapalili crkvu Sv. Stjepana u Grohotama. Nikad neovisna Šolta u to vrijeme je bila u vlasništvu splitskog plemstva. Stanovništvo se bavilo poljoprivredom dajući prinose plemstvu i prevozeći ih brodovima u Split. plemstvu. Uzgajalo se najviše voće (masline, vinovu lozu i žito) i povrće.

Najstariji podatci o gospodarskim prilikama na Šolti potječu upravo iz Splitskoga statuta iz 1312. godine. Dokumenti iz druge polovice XIV. st. potvrđuju razvijenost trgovine i pomorstva na otoku; trgovina se u to doba odvijala uglavnom sa stanovnicima Splita i Trogira, a trgovalo se ponajviše vapnom i kamenim pločama, i to ponajviše iz Stomorske kao glavne otočke luke. Dolaskom pod mletačku vlast Šoltani su kao mornari Mletačke Republike često sudjelovali u ratovima protiv Osmanlija. Pritom otok nije pretrpio izravna ratna razaranja te je bio utočište senjskim uskocima. Prve kule za obranu izgrađene su na otoku u XV. st. za vrijeme mletačkih borbi protiv Turaka. U tom nemirnom razdoblju, Splicićani su naredili da se u šoltanskim selima sazidaju obrambene kule, a i sami Šoltani su svoje „dvore“ ozidali visokim zidovima, utvrdili kuće balaturama koje su bile pokretne poput srednjovjekovnih mostova. Kule su prvo sagrađene u Grohotama i Gornjem Selu. Jedna je takva – Slavića kula u Grohotama danas obnovljena i služi kao središte Općine Šolta.

Kako je u srednjovjekovnom razdoblju dovršen proces kristijanizacije te slavenizacije ilirsko – romanskog stanovništva, šoltanska se naselja počinju i nalaziti u sve većoj ovisnosti o Splitu kao urbanom i crkvenom središtu. Iz srednjovjekovnih izvora proizlazi povezanost splitske crkvene organizacije, ali i splitskih plemićkih obitelji s posjedima na Šolti.

Na lokalitetu Starine, kod antičkog naselja istoimenog naziva, na mjestu današnje grobišne crkve Sv. Marije, podignuta je u ranom srednjem vijeku benediktinska opatijska crkva, posvećena istom titularu. Do danas se ona spominje pod imenom Stomorija, odnosno Stomorijska luka – **Stomorska**. Dokazi kako se život u srednjem vijeku intenzivno širio iz centralnih otočkih mjesta u obalna mogu se osim Stomorije, pronaći i u ostatcima crkve Sv. Petra u **Nečujmu**. Srednjovjekovna crkva Sv. Mihovila nalazi se na jugozapadnom rubu Sridnjeg polja (pokraj

Srednjeg Sela). Sačuvala je do danas osim izvorne arhitekture i znatne ostatke fresko – slika u unutrašnjosti, čime se nesumnjivo dokazuje kako se svakodnevni život odvijao u obližnjim naseljima koja su nastala na ostacima rimskog gospodarskog kompleksa Srednjeg i Donjeg Sela.²⁹ Kontinuitet života na području Donjeg Sela dokazuje djelomično sačuvana romanička i gotička struktura u župnoj crkvi Sv. Martina.

4.1. Crkva i benediktinski samostan Sv. Marije – Stomorija

Prema narodnoj predaji, ali i starim narodnim zapisima, poznato je kako je kod današnjeg marijanskog svetišta Gospe od Stomorije, od prastarih vremena pa sve do sredine XV. st. postojao benediktinski samostan *sct. Mariae de Insula Soltae*. Najpotpuniju povijest crkve i samostana koji joj je prethodio donosi nam dr. Ćiro Kalebić u svojoj knjižici „*Jedna do sada neosvijetljena benediktinska opatija sct. Mariae de Insula Soltae u Gornjem Selu na otoku Šolti*“ iz 1927. Naime, dr. Ćiro Kalebić je boraveći u svom rodnom Gornjem Selu dugo proučavao stare crkvene i zapise bratovštine Gornje Selo kako bi otkrio povijest samostana o kojem se vrlo malo znalo.

O samom izgledu samostana i dalje se ne zna ništa zasigurno, no pretpostavlja se da je postojao na lokaciji sadašnje grobišne crkve i marijanskog svetišta. Prvotni samostan bio je sagrađen na prapovijesnom lokalitetu Koludrov dolac, zapadno od Stomorske. Narodna predaja kaže kako se na području „Pod Gospu“ nalazio samostan te kako su u njemu živjeli nekakvi stari crkvenjaci. Također, usmena narodna predaja kaže i kako su prvotno živjeli u velikoj kamenoj kući zidanoj od pravilno klesanih kamenih blokova čije ruševine i danas postoje, da bi se kasnije na tom istom mjestu sagrađio samostan. Jedan od dokaza koji potkrepljuju usmene predaje i dan danas je vidljiv na sjeverozapadnom ulazu na groblje Gospe od Stomorije. Naime, radi se o poklopcu antičkog sarkofaga, koji dokazuje postojanje nekakve građevine na tom području i prije srednjeg vijeka. U ispravama se spominje kako je samostan aktivno funkcionirao od XIII. do XV. st., te kako je poslije smrti zadnjeg opata i monaha Benedikta opustio. Na molbu tadašnjeg metropolitiskog arhiđakona Marina Bilišića bulom pape Nikole V. od 30. kolovoza 1452. bio

²⁹ Bezić – Božanić, N.; *Srednjovjekovna crkva Sv. Mihovila na Šolti*, 1961. str. 85

pripojen sa svim posjedima, dohocima i pravima kao beneficij arhidakonu splitske metropolitanske katedrale.³⁰

O samoj povijesti, radu, ali i sudbini ovog samostana nažalost nema ni mnogo spomenika, ali ni pisanih dokumenata, kao što je to slučaj i s drugim benediktinskim samostanima na Šolti. Poznato je kako je ovaj samostan, kao i drugi šoltanski samostani, bio pod jurisdikcijom samostana Sv. Stjepana u Splitu (Sustipan). Kako je taj samostan bio bogat i nadaren posjedima, imao je posjed i na Šolti, i to ne samo u Stomoriji, već i u Nečujmu, benediktinski samostan Sv. Petra. Samostan Sv. Marije, kao i njegovi opati su prema pronalascima dr. Ćire Kalebića bili cijenjeni i priznati u benediktinskom redu. Naime, jedan od opata se spominje kao supotpisnik tužbe splitskog klera papi 1282. protiv splitskog nadbiskupa Ivana V, a spominje se i u *Syngraphi* istoimenog nadbiskupa iz 1279. kako je primio od samostana Sv. Marije „12 libara demanariorum parvorum pro qualibet marca argenti“ namijenjenih direktno papinskom legatu Filipu, biskupu Firmanskom.³¹ Također, u zapisima splitske nadbiskupije postoji još i više zapisa koji potvrđuju postojanje i značaj ovog samostana i njegovih redovnika za samu nadbiskupiju, te da su redovnici bili ugledni među narodom i splitskim klerom.

Kako je sudbina samostana nakon napuštanja u XV. st. ostala nedokumentirana, sljedeće službene zapise pronalazimo tek oko 1727. godine, kada prema dokumentu *Montano delli beni del arcodioconato* saznajemo kako je pored samostana postojala i jedna potleušica sa sjeverne strane te jedna zidina s južne strane crkve, koju je posljednji remeta don Pietro Valentini uredio kao svoj stan. Kasnije se potleušici gubi trag te se na njenom mjestu podižu bratimske grobnice. 1776. godine na mjestu dotadašnjeg samostana podiže se crkva sa seoskim grobljem i pripadajućom borovom šumom koje su održavali i čuvali remete. Uz crkvu se sa istočne strane nalazila se stara gustijerna (bunar), malo dalje jedna kućica koju su seljani nazivali „don Perina kuća“, koja je služila kao mrtvačnica i sklonište od nevremena radnicima, ribarima i putnicima. Uz kuću se nalazila i krušna peć. Godine 1901. ta je kuća porušena te se sada na njenom mjestu nalazi mrtvačnica, odnosno kosturnica postojećeg groblja.³²

Sama crkva je bila građena od domaćeg kamena u običnom četverokutnom stilu seoskih crkava kao jednobrodna građevina s krovom od crijepova. Na vrhu pročelja nalazio se obični kameni

³⁰ Kalebić, Ćiro; *Jedna do sada neosvijetljena benediktinska opatija Sct. Mariae de Insula Soltae, u Gornjem Selu na otoku Šolti* (1927.), 2007., str. 12

³¹ Kalebić, Ćiro (1927.), 2007., str. 17 - 18

³² Kalebić, Ćiro (1927.), 2007., str. 3, 14 - 15

zvonik na tri luka. Nasred pročelja bila je osmerolisna ruža, a na zabatu dvostruki zvonik na preslicu. Građena je u odrednicama kasnog baroka, a zasigurno je bila djelo lokalnog skromnog majstora. Uz ostatke apside prijašnje građevine, 1776. je nadograđena ova crkva, što znači kako je ta nadsvođena apsida s 2 prozorčića na luk i dalje vidljiva. Apsida je od ostatka crkve bila odijeljena velikom drvenom ogradom. Nasred apside je stajao Gospin oltar. Oltar je bio obložen drvom, a u prošlom stoljeću mu je pročelje ukrašeno mramornom pločom. Iznad oltarne menze bio je postavljen baldahin (kruna) od žutog mramora iz kojeg se odvaja zastor od kamena usred kojeg je niša. U njoj je postavljena ikona s Djetetom grčkog tipa. Ikona je visoka 70, a široka 24 cm. Od ikone se ističu samo lica Djevice i Djeteta koji su inače u stojećem stavu, dok je ostatak drvene slike obložen srebrom i zlatom. Zbog optočenosti ikone srebrom i zlatom, lica im izrazito dolaze do izražaja, a sve je drugo prekriveno haljinama punim zavjetnog nakita. Najstariji spomen ikone seže još u XV.st. Ona se i danas drži na najuzvišenijem mjestu u crkvi. Također, ikona je od davnina na glasu kao čudotvorna te je postala jedan od razloga zašto je crkva uvrštena na popis marijanskih svetišta te se izrazito štuje i časti u narodu.

U crkvi se također nalazi i nekoliko starih slika na platnu koje prikazuju razne svece, ali nisu do sada bile pregledane od strane stručnjaka. Po zidovima crkve se nalazilo još različitih slika i drvenih kipova koji su se vremenom uništili prilikom obnavljanja crkve. Pretpostavlja se kako su pripadali oltaru Sv. Fabijana, koji se spominje u župnim zapisima još od 1689. godine. Od njega je ostao sačuvan samo triptih, koji visi iza Gospine ikone na zidu. Na triptihu su prikazani: lijevo sv. Roko, u sredini Djevica s Djetetom i desno Sv. Fabijan. Slike su naslikane na drvu, na sloju sadre, u tamno smeđim bojama. Ovaj je oltar, prema sačuvanom natpisu bio darovan crkvi kao zavjet protiv kuge. U crkvi se nalazio prije i poklopac antičkog sarkofaga, već spomenut ranije u radu, u kojeg su vjernici ranije ulijevali ulje za Gospino kandilo³³. Kasnije je taj poklopac iznesen iz crkve te se i sad nalazi pod zidom groblja.

Crkva Gospe od Stomorije, ili Gospe u bori, danas je zavjetna grobišna crkva, okružena grobljem koje pripada i Stomorskoj i Gornjem Selu, a pripada župi Sv. Ivana Krstitelja u Gornjem Selu. Od davnina je bila mjesto hodočašća i zavjetovanja, ne samo Šoltana, nego i Splicićana, Bračana, Trogirana te stanovnika Drvenika i Čiova. Zbog višestoljetnih običaja koji se vezuju uz crkvu i čudotvornu ikonu koja se u njoj nalazi, 1995. proglašena je otočnim marijanskim svetištem.

³³ U prijevodu s latinske riječi *candela*, što znači svijeća. U katoličkim i pravoslavnim crkvama, naziv za viseću metalnu ili staklenu posudicu u kojoj gori žižak u ulju.

Svetište obuhvaća sve povezane zemljišne čestice oko crkve koje su bile i u sastavu stare benediktinske opatije Sv. Marije, a kojih se mjerodavna crkvena uprava nije odrekla ni do danas.

Slika 9: Sadašnji izgled crkve s apsidom iz 1776.

4.2. Crkva i benediktinski samostan Sv. Petra u Nečujmu

Osim samostana Sv. Marije u Stomoriji i pretpostavljenog samostana na otočiću Stipanska, na otoku Šolti postojao je i još jedan benediktinski samostan pod upravom samostana Sv. Stjepana u Splitu, a to je samostan Sv. Petra u uvali Nečujam, na mjestu koje se i danas naziva Supetar. Nema izrazite stilske karakteristike srednjovjekovnog razdoblja, no pretpostavlja se kako je nastao u periodu od kraja XIV. i početka XV.st. zbog samog načina gradnje. Stariji povjesničari drže da je u uvali Supetar postojao benediktinski samostan, kako je zapisano i u spisima samostana Sv. Stjepana, no u samoj uvali ne postoje tragovi koji dokazuju te pretpostavke.

Crkva koja je pripadala samostanu bila je sazidana od domaćeg kamena nepravilnog oblika, a danas je od cijele crkve sačuvana samo polukružna presvođena apside s malim prozorčićem, uzdignuto stepenište sa zidanim stupom za oltar, kameni pločnik te temelji ostalih vanjskih zidova. Lađa crkve nije bila presvođena, nego pokrivena gredama i kamenim pločama. Prozori su bili bez okvira, a stepenište loše rezano i grubo obrađeno što može ukazivati na činjenicu da

je crkvicu gradio lokalni graditelj. Crkvica Sv. Petra krajem XV. st. pripadala je splitskom prepoštu Dujmu Balistriću koji je pobjegao na Šoltu kako bi živio pustinjačkim redovničkim životom kao i većina redovnika XV. i XVI. st.. Smatra se kako je upravo on izgradio crkvicu za sebe, kao što je bio i slučaj s nekim drugim pustinjacima redovnicima, iako postoje i teze kako je nastala mnogo prije, za vrijeme benediktinskog samostana o kojem nemamo puno saznanja. Dujam Balistrić je bio i kum i veliki prijatelj Marka Marulića, koji je u Nečujmu imao i svoju ladanjsku kuću u kojoj je posjećivao svog kuma, ali i kako narod kaže, napisao neka od svojih djela. 1750. godine crkvicu Sv. Petra posjećuje i splitski nadbiskup Pacifik Bizza koji je zapisao kako je tada objekt već bio napušten te kako se sada u njemu sklanjaju samo ribari i putnici. U vrijeme njegove posjete krov je bio urušen, a na oltaru se nalazila drvena slika, grčka ikona, kojoj danas nema traga. Ikona je tada već bila u podosta lošem stanju, nagorena i neprepoznatljiva. Nadbiskup, zajedno s lokalnim župnikom u obilasku crkvice dolazi i do saznanja kako se u crkvi već dugo ne služi misa te kako su je putnici nasilu otvorili kako bi boravili u njoj kao skloništu. Veći dio crkvice srušen je 1929. godine. U današnje je vrijeme ostalo jako malo ostataka samog zdanja, a nedaleko od njene ruševine nalazi se jednostavna kamena jednokatnica sa zupcima na pročelju koja je za druge potrebe ponešto preuređena i pregrađena, ali još uvijek na sebi ima spomen – ploču posvećenu Marku Maruliću i njegovom boravku u Nečujmu.³⁴

Slika 10: Sadašnji izgled crkvice Sv. Petra u uvali Nečujam

³⁴ Kovačić, S.; *Poznato i dosad nepoznato o crkvici Sv. Petra u Nečujmu na otoku Šolti i njezinu posjedu*, 2019., str. 39, 55 - 56

4.3. Crkva Sv. Mihovila u Srednjem Selu

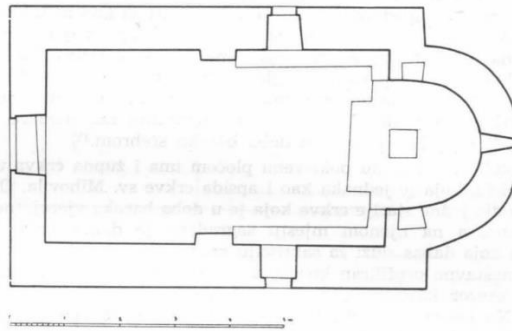
Crkva Sv. Mihovila do danas je jedina cjelovita sačuvana crkva iz razdoblja srednjeg vijeka na otoku Šolti. Nalazi se usred vinograda i maslinika na rubu Sridnjeg polja, pokraj Srednjeg Sela. Lokalitet Sv. Mihovila prvi se put spominje 1398. kada je splitski nadbiskup Andrija dao u zakup splitskoj općini za 350 dukata svoje desetine na Šolti.³⁵ Oko crkve nalazi se groblje s kamenim ogradnim zidom koje je više od stotinu godina služilo za ukapanje umrlih od kužnih, odnosno zaraznih bolesti, triju okolnih sela. U blizini crkve su pronađeni i ostatci gospodarskih zdanja iz antičkog doba, ulomci rimskih natpisa, rimske kolone, te dijelovi tijesaka za vino i ulje koje su dokumentirali i fotografirali prvo don Frane Bulić, a zatim i Ejnar Dyggve.

Kako piše Nevenka Bezić – Božanić u svom djelu *Srednjovjekovna crkva Sv. Mihovila na Šolti* iz 1961. godine, crkva Sv. Mihovila po starom je načinu gradnje bila okrenuta pročeljem na zapad i sagrađena od nepravilno klesanog kamena presvučenog žbukom. Jednostavna, jednobrodna crkva imala je dvoslivni krov zajedno sa kalotom koja se nalazi nad polukružnom apsidom. Pokrivena je kamenim pločama nad kojima se nalazi jednostavan akroterij oblika kugle. Vrh pročelja crkve je zvonik na preslicu s polukružnim lukom i trokutastim završetkom pokrivenim kamenom pločom, građen i ožbukana na isti način kao i crkva. Luk preslice leži na impostima s unutarnje strane obaju pilastara. Ispod preslice se nalazi dugi uski pravokutni prozor. Pri čišćenju stare žbuke otkrivena je nad nadvratnikom luneta srpastog luka sa uklesanom nišom. Nadvratnik i dovratnici napravljeni su od glatkog klesanog kamena gdje se ističe uklesani križ čiji krakovi su prošireni i završavaju u trokut. Isti takav križ se nalazi na kamenoj škropionici, nad kojom se nalaze dvije kamene ploče postavljene u obliku trokuta. Ispred ulaza u crkvu nalazi se kameno popločenje te kamena stepenica koja dijeli predvorje od unutrašnjosti crkve. Unutrašnjost crkve presvođena je slomljenim gotičkim svodom s profiliranim jednostavnim kamenim vijencem na početku svoda. Svod je po sredini poduprt dvama plitkim polupilonima na pobočnim zidovima.

U apside se na kamenoj stepenici nalazi oltar napravljen od kamenog monolita koji je na lijevoj strani koso odrezan te je vjerojatno bio ulomak sarkofaga ili dio antičkog ukrasa. Usred postolja uklesan je križ čiji se krakovi na kraju šire i povezuju u trokut, kakvog nalazimo i na škropionici. Na postolju je postavljena kamena oltarna ploča koja je kasnije bila ozidana nepravilnim kamenom i ožbukana, što je bilo tipično za dalmatinske crkve iz doba predromanike, romanike te gotike. Crkva sv. Mihovila po obliku i načinu gradnje te detaljima pokazuje kako je sagrađena

³⁵ Bezić – Božanić, N., 1961., str. 85

krajem XIV.st., na prijelazu iz romanike u gotiku. Većina domaćih nepoznatih graditelja miješala je kroz iduća dva stoljeća elemente tih dvaju stilova čime se došlo do prepoznatljivosti dalmatinske sakralne arhitekture.

Slika 11: Tlocrt crkve Sv. Mihovila

Crkva Sv. Mihovila za poznavanje srednjovjekovnog razdoblja otoka Šolte ima posebno značenje zbog toga što su u njoj unutrašnjosti pronađene i sačuvane srednjovjekovne freske. Freske su otkrivene 1951. godine, dok se sa samom rekonstrukcijom započelo 1957. godine pod vodstvom Nevenke Bezić – Božanić. Freskama je oslikana apsida, središnji dio trijumfalnog luka i posvetni križevi, od koji su se sačuvala dva u apsidi te tragovi još jednog lijevo od ulaza u crkvu. Freske su slikane tehnikom *fresco-secco*³⁶, zemljanim bojama s oskudnim registrom te podlogom zemljanožute boje. Freske su prije čišćenja, već početkom XVII. st. bile pokrivene s nekoliko slojeva vapna i žbuke, a tek su se na nekoliko mjesta nazirali tragovi boje. Očuvane su tek djelomično i teško su oštećene, ali ipak predstavljaju važan udio u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu Dalmacije.³⁷ Pronađene freske u apsidi prikazuju Krista na Prijestolju sa Marijom i Sv. Ivanom (*Deisis*), dok one na trijumfalnom luku prikazuju Sv. Mihovila. Ikonografska shema *Deisis* predstavlja prizor iz Posljednjeg Suda i uobičajena je u bizantskom slikarstvu do XIII. st.. Međutim, ovu fresku možemo stilski datirati u XIV. st. na prijelaz iz romanike u gotiku jer iako su kompozicija i sadržaj preuzeti iz bizantske umjetnosti, pojedinosti na odjeći, položajima tijela te reljefnih svetokrugova odaju drugačije.³⁸

³⁶ Tehnika zidnog bojanja u kojoj se pigmenti pomiješani s organskim vezivom i/ili vapnom nanose na suhu žbuku

³⁷ Freske su prije nekoliko godina ponovno temeljito očišćene i restaurirane, nakon što su na zidovima i krovu crkve dovršeni složeni konzervatorsko-restauratorski zahvati.

https://www.hrz.hr/images/dokumenti/godisnji_izvjestaj_2017.pdf , str.79.

³⁸ Bezić – Božanić, 1961., str. 93 - 94

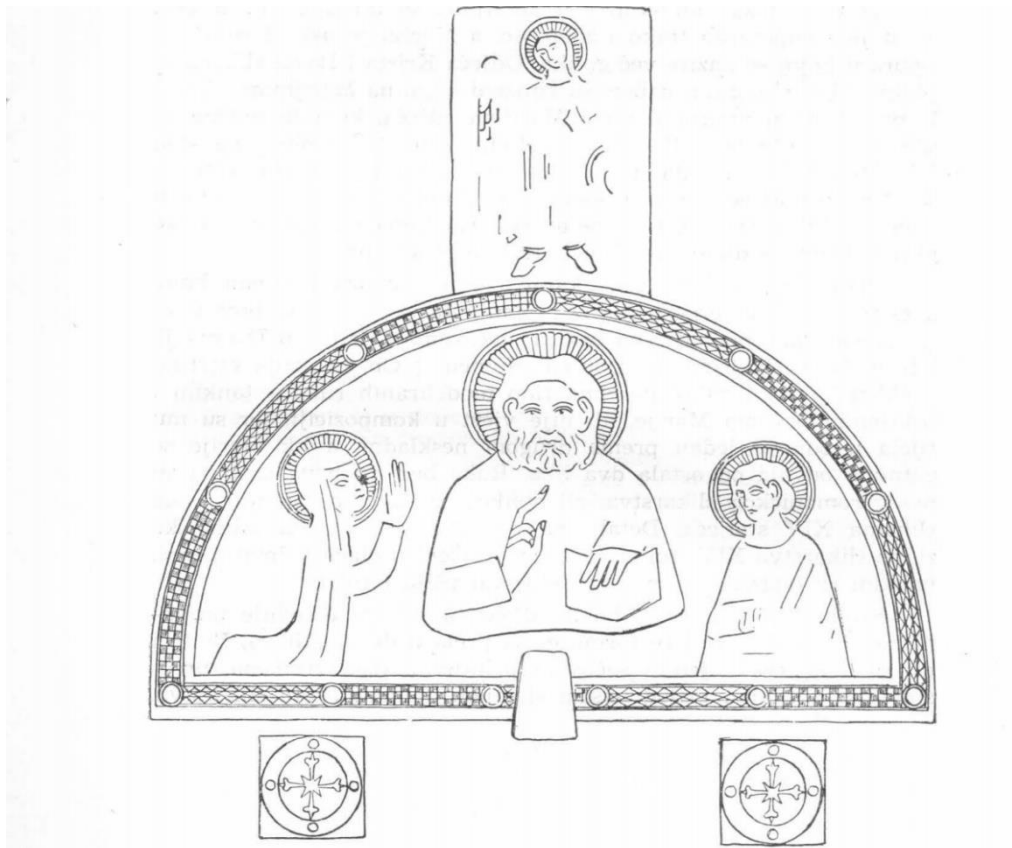
Središnji lik freske u kaloti prikazuje Isusa Krista koji je najveći i dominira kompozicijom. Prikazan je do pojasa s lijevom rukom na otvorenoj knjizi, a desnom podignutom u zraku sa znakom blagoslova. Desno od njega kleči Marija, u adoraciji prema Kristu s uzdignutim sklopljenim rukama. Lijevo od Krista, također slikan do pojasa, nalazi se Sv. Ivan. Njegov se položaj ruku ne može odrediti jer je freska na mjestu njegovih prsa najoštećenija. Oko njihovih glava nalaze se reljefne aureole izrađene u žbuci, u koju su urezani krugovi međusobno povezani uspravnim linijama. Freskom dominiraju crvenkasto – smeđe te žuto – smeđe nijanse s naglascima plavih i zelenih tonova. Kompozicija freske je uokvirena obrubom ukrašenim ornamentima crvene boje na žutozemljanoj podlozi. Ukras je u obliku šahovnice isprekidane crvenim krugovima, a na sredini donjeg dijela ukrasom izmjeničnih crvenih trokuta i žutih četverokuta. Crvenom je bojom obrubljen i prozor usred apsida te cijela kompozicija. Ispod ove freske naslikana crvenom bojom su i dva posvetna križa. U pravilnom četverokutu su ukomponirana dva kruga u čijoj sredini se nalazi jednakokračni križ. Krakovi se prema kraju šire i završavaju u dva kruga. Iz sredine križa na sve četiri strane izlaze zrake.

Iznad oltara na trijumfalnom luku, naslikan je lik Sv. Mihovila. Boja freske je vrlo oštećena tako da se sačuvao samo lik crvene boje na blijedožutoj pozadini. Svetac stoji uspravno s glavom nagnutom prema desnom ramenu. S lijeve i desne strane su mu krila s perjem. Ispod duge haljine mu vire stopala, dok se položaj ruku ne razaznaje zbog oštećenja. Kao i na freski u kaloti, i ovdje je lice fino i izrazito ocrtano te okruženo reljefnim svetokrugom u blijedožutoj boji.

Slika 12: Freske u kaloti apsida i na trijumfalnom luku

Majstor freski koristi za slikanje crvenu, modru i zelenu boju, dok mu za podlogu služi zemljanožuta boja, kao i na većini romaničkih freski diljem Dalmacije. Pokazuje svoju vještinu u slikanju lica i ruku, a posebno kod fino modeliranih ruku kakve su prikazane na Mariji. Nije bio vješt u kompoziciji, jer su mu tijela u međusobnom neskladu, a lik Marije potpuno odskače od ostala dva lika s iste freske. Iako detalji na freskama podsjećaju na talijansko zidno slikarstvo XIV. st., djela u ovoj crkvi pripadaju slikaru osrednje umjetničke vrijednosti koji najvjerojatnije potječe iz lokalne sredine, a formirao se na prijelazu dvaju umjetničkih razdoblja.

Slika 13: Rekonstrukcijski crtež freski u crkvi Sv. Mihovila prema Filipu Dobroševiću

4.4. Crkva Sv. Martina u Donjem Selu

Donje Selo je, kako je već spomenuto, jedno od četiriju najstarijih naselja u središnjem dijelu otoka Šolte. O tome nam govore podatci prema kojima je na tom području osim temelja ranokršćanske crkve Sv. Jele, pronađeno i nekoliko ostataka iz antičkog doba, kao što su gospodarski kompleksi, *ville rusticae*, te antičke gomile i grobnice, pa čak i nekoliko nalaza iz prapovijesnog razdoblja. U Donjem Selu su se težaci najčešće bavili stočarstvom uz ratarstvo i vinogradarstvo, zbog čega se pretpostavlja kako je upravo u tom naselju nastao kult Sv. Martina radi zaštite zdravlja životinja i uroda. Bogata povijest ovog naselja nije do tančina istražena, no povlači se pitanje postojanja još jednog od benediktinskih samostana na Šolti, samostanu Sv. Martina, koji se, prema nekim istraživanjima, nalazio u polju na lokalitetu Basilija, pokraj Lokve, između Srednjeg i Gornjeg Sela. Do danas sačuvani toponim ukazuje na postojanje nekadašnjeg većeg svetišta posvećenog Sv. Martinu, koje se krajem XVI. st. dijeli na dvije župe; Srednjeg i Donjeg Sela. U to doba je dolazilo do čestih promjena crkvenih zaštitnika, ali je u narodu ostalo vjerovanje kako se prije kulta Sv. Martina štovao kult posvećen Sv. Kati, no kako je u periodu od dvije godine urod bio znatno oslabljen, narod se okrenuo štovanju upravo Sv. Martina zaštitnika vinogradara i vinove loze.³⁹

Slika 14. Župna crkva Sv. Martina u Donjem Selu sa srednjovjekovnom apsidom

³⁹ Zaradija – Kiš, A.; *Donje Selo u kontekstu europske tradicije Sv. Martina*, 2011., str.167, 172 – 173

Župna crkva Sv. Martina u Donjem Selu, stara je grobljanska crkva nadograđivana i uređivana u više navrata, što je vidljivo i iz njenog današnjeg izgleda. Najstariji ostatci građevine predstavljaju polukružnu apsidu jednaku kao i na crkvi Sv. Mihovila. Ta je apside, sa očuvanim romaničkim i gotičkim graditeljskim elementima, bila dio crkve porušene u XVIII.st. kada je umjesto nje bila sagrađena veća crkva. Stara srednjovjekovna apside, koja danas služi kao sakristija, presvođena je kalotom, dok se uokolo nalazi jednostavno profilirani korniž. Po sredini se nalazi uski četverokutni prozor koji je kasnije zazidan, no tragovi mu se vide u vanjskom zidu. S vanjske se strane može uočiti i kako je apside bila pokrivena kamenim pločama koje su postavljene kako bi se sužavale prema vrhu. Na sjevernom je zidu četverokutna niša za svetohranište s rupama u koje su bila umetnute željeza koja su držala drvena vratašca. Posebno je dojmljiv i unutarnji gotički šiljasti luk koji odvaja srednjovjekovnu apsidu od prednjeg dijela naknadno nadograđenog svetišta. Niša sa strane datira u doba renesanse s baroknim elementima, dok je ostatak crkve nadograđen 1750. godine prilikom posjeta splitskog nadbiskupa Pacifika Bizze. Današnji izgled crkva je dobila 1902. godine nakon cjelokupne obnove i dodavanja zvonika u neorenesansnom stilu.

5. ZAKLJUČAK

Život na Šolti, malom srednjodalmatinskom iako nedovoljno istraženom otoku, dokazano postoji još od prapovijesnog doba. Uz nekolicinu pronalazaka iz neolitika i brončanog doba, te mnogih ostataka iz svakodnevnog života u antičko i ranokršćansko doba, vidljivo je kako se otočko stanovništvo prvenstveno okupljalo u središnjem dijelu otoka, kako bi se u srednjem vijeku život sve više širio i prema obalnim naseljima.

Tragove pokrštavanja otočkog stanovništva nalazimo već u V. st. kada se na otoku gradi ranokršćanska bazilika u Grohotama posvećena Sv. Stjepanu. Bazilika je po svim prilikama bila jednobrodna bazilika s polukružnom apsidom i kasnijim nadogradnjama s obje strane glavne lađe zbog kojih se povuklo i pitanje trobrodnosti same bazilike. No, kasnijim je iskopima, nakon II. svjetskog rata, te sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća dokazano kako se uz glavnu lađu bazilike naknadno nadgradilo nekoliko prostorija u vidu krstionice, confirmatoriuma, te prothesisa i diaconicum. Čitava je bazilika bila popločana podnim mozaikom, odnosno mozaičnim sagom od kojeg je danas vrlo malo toga sačuvano, a pronađen je i veći broj ornamenata, ulomaka oltarnih pregrada i sarkofaga. Činjenica kako je uz baziliku postojala krstionica, te kako se u apsidi nalazio subselij, ukazuje je na činjenicu da se radilo o središnjoj župnoj crkvi iz koje se provodilo pokrštavanje otočkog stanovništva.

Osim ove bazilike, tragove ranokršćanskog perioda nalazimo i na otočiću Stipanska pored Maslinice, na kojem su pronađeni ostatci ranokršćanske crkve, uz čiji je naknadno nadograđen narteks, bio nadograđen i samostanski kompleks za kojeg neki stručnjaci smatraju kako je pripadao pustinjačkom crkvenom redu, dok drugi drže kako je pripadao pod samostan Sv. Stjepana u Splitu te kako su se u njemu nastanili i benediktinci. Još jedan trag ranokršćanske baštine otoka Šolte predstavlja i crkva Sv. Jele u Donjem Selu, nastala na temeljima gospodarskog kompleksa *ville rusticae* iz rimskog perioda. Vanjski zidovi današnje crkve poklapaju se sa temeljima one ranokršćanske, a sačuvana su i dva sarkofaga iz istog perioda, od kojih jedan danas predstavlja oltarnu menzu, dok je drugi ugrađen u zid crkve.

Srednjovjekovna baština otoka Šolte ogleda se u nekoliko nalazaka diljem otoka, u središnjim, ali i obalnim naseljima Šolte, no od njih je samo jedan u cijelosti sačuvan kako bi nam svjedočio o srednjovjekovnoj arhitekturi i umjetnosti otoka. Jedan od njih se spominje u obliku benediktinskog samostana Sv. Marije, na mjestu sadašnje grobišne crkve i marijanskog svetišta Gospe u bori, odnosno Gospe od Stomorije. Taj je samostan prema sačuvanim zapisima, bio

jedan od utjecajnijih na dalmatinskoj obali, a prestankom svog postojanja u XV. st. na njegovom se mjestu gradi crkva, u kojoj je najznačajniji nalaz ikone Djevice s Djetetom presvučene u srebro i zlato. Drugi takav samostan pretpostavlja se kako je postojao u uvali Supetar u Nečujmu, no kako ne postoje službeni nalazi, možemo govoriti samo o pripadajućoj crkvi Sv. Petra od koje je danas vrlo malo ostalo i vrlo se malo zna. Ostali su samo temelji nekih od vanjskih zidova i pripadajuće apside. Crkvica je u XV. st. pripadala Dujmu Balistriću, kumu Marka Marulića, koji je u njoj i živio, da bi već u XVIII. st. ona bila opustošena i služila samo kao zaklon putnicima.

Najkompletnije nalaske srednjovjekovnog razdoblja na Šolti pronalazimo u crkvi Sv. Mihovila. Naime, ona je jedina cjelokupno sačuvana crkva iz tog perioda, a osim što prikazuje odlike graditeljstva romanike i gotike kao i u ostatku Dalmacije, u unutrašnjosti se nalaze i dobro očuvane freske fresco – secco stila. Jedna od freski nalazi se u kaloti apside te se sastoji od ikonografskog prikaza Deisis, iz bizantskog slikarstva XIII. st., iako ova šoltanska kompozicijom i tehnikom pripada kasnoj romanici i gotici XIV. i XV. st.. Prikazuje Isusa, Mariju i Sv. Ivana, te dva posvetna križa, dok se treći nalaza pokraj ulaza u crkvu. Druga sačuvana freska nalazi se na trijumfalnom luku te prikazuje Sv. Mihovila. Osim Sv. Mihovila, koji se nalazi u blizini Donjeg Sela, u samom Donjem Selu pronalazimo još jedan ostatak srednjovjekovne baštine otoka Šolte, u obliku srednjovjekovne apside, ostatka srednjovjekovne crkve koja je u XVIII. s. porušena kako bi se umjesto nje sagradila veća i bolja. Osim apside, crkva je poznata i po veličanstvenom gotičkom šiljastom luku koji odvaja srednjovjekovnu apsidu od nadograđene novije župne crkve.

Život na Šolti oduvijek je bio zanimljiv i dinamičan, a takav ostaje i do današnjeg dana. Šolta je u povijesti prošla mnoge nedaće, posebno u vrijeme splitske vladavine na otoku kada je konstantno gospodarski pustoše, još od srednjeg vijeka, te Drugog svjetskog rata koji ju je opustošio u vidu sustavnog bježanja stanovništva. Pedesetih godina prošlog stoljeća otok je počeo prosperirati uspostavom vlastite općine, vraćanjem otočkog stanovništva, izgradnjom cesta i škola, te osnivanjem dvaju poduzeća. Jednim za upravljanje turizmom i tvornicom Jugoplastika koja je u to vrijeme u Jugoslaviji bila jedna od vodećih za proizvodnju igračaka. Prosperitet je stagnirao šezdesetih kada silom prilika Šolta ponovno pripada Općini Split, što se nastavlja sve do kraja Domovinskog rata, kada ponovno uspostavlja svoju općinu. Otada se kontinuirano radi na razvoju i napretku otoka, no i dalje se nedovoljno ulaže u samo istraživanje njene povijesne baštine, u arheološka istraživanja i konzervatorske i restauratorske radove koji bi mogli pobliže dokazati i objasniti povijest Šolte i njenog stanovništva, od prvog naseljavanja

pa do danas. Unatoč velikom broju stručnjaka i istraživača koji su otok posjetili, na otoku obitavali, dok su neki čak i s otoka potekli, danas je čak i očuvanost pronađenih ostataka iz proučavanih perioda jako loša, jako je malo toga restaurirano i konzervirano kako bi trebalo biti, a i sami zapisi su ponekad dosta dvosmisleni i nepotkrijepljeni dokazima.

POPIS LITERATURE

1. Bezić – Božanić, Nevenka, *Srednjovjekovna crkva Sv. Mihovila na Šolti*, Split: Konzervatorski zavod za Dalmaciju, Split, 1961.
2. Cambi, Nenad; *Počeci kršćanstva u Dalmaciji: Povijesni aspekt*, Adrias, 20, 2014, str. 119-128.
3. Fabjanović – Bakija, Andreja, Mrduljaš – Kutlača, Ela, Kukoč, Porin; *Projekt prezentacije antičkih sidara pronađenih ispred uvale Maslinica na Šolti*, Grohote, 2014., str. 5-6
4. Fisković, Igor; *O ranokršćanskoj arhitekturi na otocima Braču i Šolti*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene znanosti, Zagreb, 1982., str.
5. Kalebić, Ćiro, *Jedna do sada neosvijetljena benediktinska opatija Sct. Mariae de Insula Soltae, u Gornjem Selu na otoku Šolti (1927.)*, Općina Šolta, Grohote, 2007.
6. Kovačić, Slavko; *Poznato i dosad nepoznato o crkvi Sv. Petra u Nečujmu na otoku Šolti i njezinu posjedu*, Baščina 27, Grohote, 2019., str. 39, 55 - 56
7. Marasović, Tomislav, *Starokršćanska bazilika na Stipanskoj kod Šolte*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, 63-64, Split, 1961-1962, str. 151-161.
8. Marasović – Alujević, M. i Lozić – Knezović, K., *Šoltanski toponimikon*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu, Split, 2014.
9. Mihovilović, Miro i sur. (ur.), *Otok Šolta - monografija*, općina Šolta, Zagreb, 1990.
10. Oreb, Franko, *Starokršćanska bazilika u Grohotama na otoku Šolti*, *Peristil*, 26, Društvo povjesničara umjetnosti, Zagreb, 1983., str. 5 – 21.
11. Radman Z., Sule D., Alajbeg, Ž., Marasović – Alujević, M., Marasović, K., Alajbeg, Z. (ur.); *Otok Šolta – monografija*, Općina Šolta, Grohote, 2012.
12. Zaradija – Kiš, Antonija, *Donje Selo u kontekstu europske tradicije Sv. Martina*, Narodna umjetnost, 48/2, 2011., str. 165 – 191.

Web izvori:

1. Web stranice Nacionalnog repozitorija završnih i diplomskih radova ZIR; diplomski rad, Burica, Mateja; *Vjerska usmena lirika u Velikom tjednu u kontekstu tradicijske kulture na Šolti*, Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu, 2017., str. 8 – 12, <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffst%3A1328> (pristupljeno dana 30. kolovoza 2021.)

2. Web stranice Časopis Građevinar; Crkveno graditeljstvo; *Stare crkve izvan središnje jezgre Splita i na otoku Šolti*, 2007., str. 819 – 821, <http://casopis-gradjevinar.hr/assets/Uploads/JCE-59-2007-09-07.pdf> (pristupljeno 23. lipnja 2021.)
3. Web stranice Turističke zajednice otoka Šolta; *Kulturna baština, Kratka šetnja kroz povijest otoka*, <https://visitsolta.com/hr/kulturna-bastina> (pristupljeno 29. kolovoza 2021.)
4. Web stranice Ministarstva kulture i medija RH; *Ejnar Dyggve – galerija fotografija*, <http://dyggve.min-kulture.hr/hr/gallery> (pristupljeno 3. rujna 2021.)
5. Web stranice Ministarstva kulture i medija RH: Otočić Stipanska: <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-7357> (pristupljeno 3. rujna 2021.)
6. Web stranice Ministarstva kulture i medija RH: Crkva Sv. Jelene: <https://web.archive.org/web/20200702021055/https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=411526076> (pristupljeno 3. rujna 2021.)
7. Web stranice Hrvatskog restauratorskog zavoda: Restauratorski zahvati u crkvi S. Mihovila: https://www.hrz.hr/images/dokumenti/godisnji_izvjestaj_2017.pdf, str. 79 (pristupljeno 19. rujna 2021.)

POPIS SLIKA

Slika 1: Ostatci Gradine zapadno od naselja Donje Selo	str. 5
Slika 2: Lokalitet Starine iz rimskog doba	str. 6
Slika 3: Temelji rimske vile i antičko pristanište u uvali Banje	str. 7
Slika 4: Dyggveov tlocrt ranokršćanske bazilike	str. 11
Slika 5: Dokumentirani mozaični sag iz 30-ih godina prošlog stoljeća	str. 13
Slika 6: Krstionica pored ranokršćanske bazilike u Grohotama	str. 14
Slika 7: Tlocrt bazilike sa samostanom na Stipanskoj	str. 16
Slika 8: Tlocrt ranokršćanske crkve Sv. Jele u odnosu na današnju prema nacrtu Mirosije Žic	str. 18
Slika 9: Sadašnji izgled crkve s apsidom iz 1776.	str. 24
Slika 10: Sadašnji izgled crkvice Sv. Petra u uvali Nečujam	str. 25
Slika 11: Tlocrt crkve Sv. Mihovila	str. 27
Slika 12: Freske u kaloti apside i na trijumfalnom luku	str. 28
Slika 13: Rekonstrukcijski crtež freski u crkvi Sv. Mihovila prema Filipu Dobroševiću ...	str. 29
Slika 14. Župna crkva Sv. Martina u Donjem Selu sa srednjovjekovnom apsidom	str. 30